

De externe verslaggeving van pensioenfondsen

Prof. Dr. J.L. Traas

THEMA

Korte Inhoud

In deze bijdrage staat centraal de vraag naar de inhoud van het 'accountingmodel' dat pensioenfondsen in hun jaarverslag dienen te hanteren¹.

Het ligt voor de hand ervan uit te gaan dat pensioenfondsen met hetzelfde 'model' kunnen werken als ondernemingen en banken; dat is dus het traditionele 'accounting-model' dat door deze organisaties sinds jaar en dag zowel in de interne als in de externe verslaggeving wordt toegepast en dat ook ten grondslag ligt aan de wettelijke bepalingen opgenomen in titel 9 boek 2 BW.

Analyse leert echter - althans volgens schrijver dezes - dat het traditionele accounting-model niet past bij pensioenfondsen. En dat deze fondsen daarom hun verslaggeving dienen in te richten volgens een ander model. Op de inhoud daarvan wordt vrij uitvoerig ingegaan en ook wordt aandacht geschonken aan de consequenties die een en ander heeft voor de regelgeving inzake de verslaggeving van pensioenfondsen.

Het artikel begint met een korte inventarisatie van de informatiebehoeften waarin het jaarverslag van pensioenfondsen moet voorzien. Dit is nodig, omdat de informatiebehoeften van de gebruikers van het jaarverslag uiteraard bepalend zijn voor de informatieve inhoud die aan het jaarverslag dient te worden gegeven.

De informatiebehoeften

Het jaarverslag vormt een van de belangrijkste communicatiemiddelen van het pensioenfonds met de buitenwereld. Onder 'de buitenwereld' wordt in dit verband verstaan al degenen die geïnteresseerd zijn in het wel en wee van het pensioenfonds maar geen deel uitmaken van het uitvoerende apparaat

van het pensioenfonds. De communicatie met de buitenwereld door middel van het jaarverslag is bepaald niet vrijblijvend; het pensioenfonds kan daar niet naar believen maar wat van maken. Want de geïnteresseerden in de buitenwereld - men spreekt ook wel van de 'belanghebbenden' - hebben gerechtvaardigde en specifieke informatiebehoeften waarin het jaarverslag zal moeten voorzien.

In het algemeen geldt dat externe financiële verslaggeving *twee* functies moet vervullen, namelijk:

- het door het Bestuur afleggen van verantwoording over het gevoerde beleid aan de belanghebbenden, en
- het verschaffen van een basis voor oordeelsvorming en voor beslissingen, binnen de eigen invloedssfeer van belanghebbenden.

De belanghebbenden waar het hier om gaat zijn:

- de deelnemers aan het pensioenfonds (de werknemers)
- de sponsor of sponsors van het pensioenfonds [de werkgever(s)] en hun vertegenwoordigende organisaties,
- de Verzekeringskamer als toezichthouder,
- de financiële wereld waar de gelden van de pensioenfondsen zijn uitgezet,
- de samenleving als geheel en dan speciaal de vertegenwoordigers daarvan zoals: de overheid, politieke en maatschappelijke organisaties, de pers en andere publieke media, enz.

Prof. Dr. J.L. Traas is emeritus-hoogleraar Bedrijfseconomie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zijn specialiteit is 'Management Accounting'.

Dit overzichtje van belanghebbenden bij de verslaggeving is vrij algemeen bekend. Het lijkt dan ook niet nodig er verder op in te gaan. Wel is het nuttig vast te stellen dat de informatiebehoefte van de diverse categorieën van belanghebbenden in essentie steeds dezelfde is, namelijk: inzicht krijgen in de financiële gezondheid van het pensioenfonds. Natuurlijk zijn er accentverschillen; zo zullen werknemers primair geïnteresseerd zijn in het vermogen van het pensioenfonds om de toegezegde pensioenverplichtingen na te komen, terwijl werkgevers vooral belangstelling zullen hebben voor de hoogte van de premielasten die ze moeten dragen. Maar in wezen zijn dit alleen maar verschillende facetten van dezelfde zaak die dan ook met dezelfde informatie kunnen worden afgedekt.

Voor de laatste tijd is de behoefte aan een open communicatie van pensioenfonds naar de samenleving toe duidelijk toegenomen. De oorzaak daarvan is dat een aantal zaken op pensioengebied die als vaststaand werden aangenomen, aan het schuiven is gegaan. Zo is duidelijk geworden dat de grenzen van de AOW-voorzieningen zijn bereikt of misschien zelfs overschreden. VUT-regelingen worden op veel plaatsen teruggedraaid of sterk gelimiteerd. Het hebben van een goede pensioen-voorziening wint daardoor aan betekenis. Maar door de Vie d'Or-affaire is nu ineens gebleken dat ook instellingen waar lijfrente- of pensioenrechten zijn ondergebracht kwetsbaar zijn en bij verkeerd management, kunnen omvallen. Wordt daarbij nog in aanmerking genomen dat ook over het toezicht van de Verzekeringskamer kritisch wordt geoordeeld, dan kan worden verwacht dat de samenleving in toenemende mate de behoefte zal hebben om rechtstreeks, zelf, zicht te hebben op wat er bij de pensioenfonds gebeurt en om zelf, of via de pers of andere media, aan de bel te kunnen trekken als er iets mis dreigt te gaan.

Het 'accountingmodel'

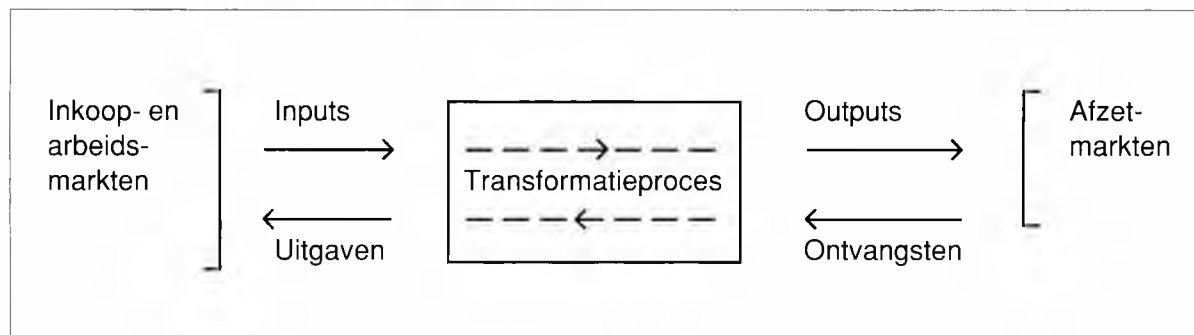
Om aan de behoefte aan financieel inzicht en doorzicht te kunnen voldoen, kan niet worden volstaan met een aantal betrekkelijk los van elkaar staande cijferopstellingen. Wil de verslaggeving betrouwbaar en overtuigend overkomen dan zal gerapporteerd moeten worden in de vorm van een consistent en sluitend 'accountingmodel' waarin wordt gewerkt met een algemeen geaccepteerde - zo mogelijk heldere - standaardterminologie.

Zoekend naar zo'n 'accountingmodel' ligt het uiteraard voor de hand dat ook pensioenfonds kiezen voor het 'accountingmodel' dat sinds jaar en dag tot redelijke tevredenheid door ondernemingen en banken in hun externe verslaggeving wordt toegepast. Dat is tevens het accountingmodel dat in de wet is neergelegd en in nadere regelgeving verder is uitgewerkt.

Hoewel het inderdaad voor de hand liggend is om te trachten het traditionele accountingmodel ook bij pensioenfonds te gebruiken, moet bij nadere beschouwing toch worden geconcludeerd dat dit model daarvoor helaas niet geschikt is. Wordt het toch gebruikt dan ontstaan gewrongen cijferopstellingen en moet aan bekende vaktermen een andere inhoud worden gegeven. Daardoor ontstaat verwarring en zal het inzicht ernstig worden vertroebeld.

Wat is namelijk het geval. Het traditionele accountingmodel is gemaakt voor een organisatie die goederen of diensten produceert. Zo'n organisatie is in essentie een transformatieproces dat zich richt op de omzetting van 'inputs' en 'outputs'. Inputs zijn dan produktiemiddelen en diensten aangetrokken vanuit inkoop- en arbeidsmarkten en 'outputs' zijn de eindprodukten en/of diensten die worden afgezet op verkoopmarkten. Figuur 1 brengt dit transformatieproces in beeld.

Figuur 1: De onderneming als transformatieproces

De bovenste stroom in figuur 1, die van inputs naar outputs, is een fysieke stroom. In omgekeerde richting loopt de geldstroom van ontvangsten en uitgaven.

Het traditionele accountingsmodel sluit naadloos aan op dit transformatieproces. Immers de twee centrale overzichten van het traditionele accountingmodel zijn de balans en de resultatenrekening. En daarvoor geldt dat de resultatenrekening weergeeft de waarde die in de verslagperiode werd gecreëerd met de *voltooide cycli* in het transformatieproces terwijl op de balans staat vermeld de waarde die per balansdatum nog ligt opgesloten in de *onvoltooide cycli*. Tevens geeft de balans dan ook nog aan hoe die waarde werd gefinancierd.

In figuur 2 is een en ander in beeld gebracht.

Figuur 2: De resultatenrekening
(De waarde ontstaan uit voltooide cycli)

Periode-opbrengsten (omzet)	f
af: Periodekosten	„
Periodewinst	<u>f</u>

De balans is een staat van resten. Resten uit het verleden die in het nog lopende transformatieproces worden gebonden en die nog waarde hebben zodat ze naar de toekomst mogen worden doorgeschoven. Met deze achtergrond heeft de balans in essentie het karakter van ‘gestold verleden’.

Figuur 3 geeft een voorbeeld van een balans.

Figuur 3: De Balans
(de waarde opgesloten in *onvoltooide* transformatiecycli en de financiering daarvan)

Machines en gebouwen	f	Eigen Vermogen	f
Voorraden	„	Leningen	„
Vorderingen	„	Crediteuren	„
Totaal Activa	<u>f</u>	Totaal Passiva	<u>f</u>

Het traditionele accountingmodel, zoals dat in bovenstaande resultatenrekening en balans vorm krijgt, is gebaseerd op een vijftal basisprincipes die de logische structuur van dat model bepalen.

Die basisprincipes zijn:

1 het ‘accrualprincipe’ of aangroeiprincipe. Dit schrijft voor dat de registratie in balans- en

resultatenrekening moet plaatsvinden op transactiebasis en niet op kasbasis. Dit kan het best worden geïllustreerd voor de resultatenrekening. Daarin moeten niet de geldstromen in de vorm van ontvangsten en uitgaven worden opgenomen maar de *waardestromen* in de vorm van opbrengsten en kosten gekoppeld aan de fysieke hoeveelheden (voortgebrachte) outputs en (verbruikte) inputs.

2 en 3 Twee volgende principes namelijk ‘het realisatie-’ en het ‘matchingprincipe’ regelen nader de definitie van opbrengsten en kosten. Het realisatieprincipe zegt dat pas van opbrengsten sprake is als de verkoop van de als output verkregen goederen of diensten is gerealiseerd; dat is als er is afgeleverd. Het matchingprincipe bepaalt dat de kosten van een verslagperiode moeten worden berekend door vast te stellen welke opoffering van waarde - in de vorm van inputs - door de opbrengsten van die periode werd veroorzaakt. Dus: matching van kosten met opbrengsten.

Naast de drie genoemde principes zijn er nog twee andere vermeldenswaard namelijk

- 4 het voorzichtigheidsprincipe; en
- 5 het continuïteitsprincipe.

Het voorzichtigheidsprincipe spreekt voor zichzelf. Het continuïteitsprincipe houdt in dat in de verslaggeving kan worden uitgegaan van de veronderstelling dat de onderneming in de toekomst zal worden voortgezet. De consequentie van deze veronderstelling is dat de resten op de balans niet gewaardeerd dienen te worden tegen liquidatiewaarde maar dat de inkoopwaarde daarvoor moet worden aangehouden.

Naast de genoemde basisprincipes kent het traditionele accountingmodel nog ‘kwaliteitseisen’. De belangrijkste daarvan zijn:

- betrouwbaarheid
- relevantie
- consistentie; en
- vergelijkbaarheid.

Ook deze kwaliteitseisen spreken voor zichzelf.

Met deze korte aanduiding van het transformatieproces, de basisprincipes en de kwaliteitseisen is de essentie van het traditionele accountingmodel geschetst. Daarmee is voldoende achtergrond gegeven om nu vervolgens te kunnen beoordelen

of dit model ook geschikt is voor toepassing door pensioenfondsen.

Hiervoor werd al aangeduid dat die vraag ontkennend moet worden beantwoord. De reden daarvoor is dat een pensioenfonds niet kan worden beschouwd als een organisatie die 'inputs' in 'outputs' transformeert om daarmee een netto toegevoegde waarde te creëren.

De essentie van pensioenfondsen

De hoofddoelstelling van een pensioenfonds is: het door kapitaalvorming zorgen voor de dekking van pensioenaanspraken en het doen van de pensioenuitkeringen; waarbij dan de kapitaalvorming wordt gerealiseerd door premiebetaling en door het kweken van beleggingsopbrengsten. Een pensioenfonds mist dus het voor ondernemingen zo kenmerkende 'transformatieproces'. Dit betekent dat er dan bij een pensioenfonds ook geen plaats is voor het overzicht dat een beeld geeft van de resultaten van dit transformatieproces; namelijk de resultatenrekening. Met het verdwijnen van de resultatenrekening valt echter het hart weg uit het traditionele accountingmodel. Bovendien vallen daarmee ook weg de basisprincipes die bepalend zijn voor de resultatenrekening. Dat zijn het realisatie- en het matchingprincipe. Voor deze beide principes is bij pensioenfondsen geen plaats omdat het proces waarop ze betrekking hebben ontbreekt.

Maar er zijn nog meer consequenties, want ook de balans, als staat van resten die tegen inkoop-prijs worden gewaardeerd om zo te kunnen worden doorgeschoven naar toekomstige resultatenrekeningen, past niet bij pensioenfondsen. De bezittingen van pensioenfondsen hebben immers niet zoals bij ondernemingen het karakter van waarden die in toekomstige transformatiecycli worden verbruikt en dan als kosten te voorschijn zullen komen.

Het traditionele model gediskwalificeerd

Dit leidt dus tot de conclusie dat de balans en resultatenrekening zoals die in het traditionele accountingmodel inhoud krijgen, gereedschappen zijn waarmee bij pensioenfondsen niet kan worden gewerkt. Het traditionele accountingmodel is daarmee voor pensioenfondsen gediskwalificeerd. Men kan er niet mee uit de voeten omdat òn de activiteiten òn de bezittingen, bij pensioenfondsen

een geheel ander karakter hebben dan bij ondernemingen.

Als het *traditionele* accountingmodel niet past, dan rijst natuurlijk de vraag volgens welk accountingmodel de verslaggeving van pensioenfondsen dan wèl kan worden opgezet.

Aangezien het primaat van de verslaggeving ligt bij de gebruikers zal dit een model moeten zijn dat uitgaande van de doelstelling van pensioenfondsen en de informatiebehoeften van belanghebbenden, nieuw - op maat voor pensioenfondsen - wordt doordacht. Met andere woorden er moet dus een eigen model worden opgesteld, dat voldoet aan de eigen karakteristieken van pensioenfondsen.

Dit lijkt een zware opgave. Maar in feite valt het wel mee. Want zo'n eigen model kan in belangrijke mate worden opgebouwd uit elementen die nu al in de praktijk bij pensioenfondsen in de verslaggeving worden toegepast en zich als doelmatig hebben bewezen. Bovendien kunnen de basisprincipes en kwaliteitskenmerken die eerder werden genoemd en die niet als irrelevant voor pensioenfondsen werden verworpen, gewoon als uitgangspunt worden gehandhaafd.

Wat alleen wèl moet gebeuren is het onderbrengen van deze elementen - dat wil zeggen basisprincipes, praktijktoepassingen en informatiebehoeften - in een consistent en sluitend raamwerk. Pas als dat raamwerk is geformuleerd en de interne logica sluitend is, kan van een eigen *accountingmodel* worden gesproken.

Onderstaand wordt een aanzet gegeven voor zo'n sluitend model.

Een eigen accountingmodel

Het centrale overzicht in de verslaggeving van pensioenfondsen dient te zijn de balans. Een balans in dit geval niet meer als een 'staat van resten', maar als een overzicht waarin tegenover elkaar worden geplaatst de pensioenverplichtingen van het fonds enerzijds en het beschikbare (pensioen)vermogen anderzijds.

Nu kan men hier onmiddellijk tegenin werpen: Waarom een balans? Verschillende pensioenfondsen - en dat zijn bepaald niet de minste - publiceren helemaal geen balans, maar volstaan met als centraal overzicht te publiceren een specificatie van het beschikbare pensioenvermogen. Daarnaast vermelden deze fondsen dan elders in het jaarverslag, bijvoorbeeld in de toelichting, de grootte van de pensioenverplichtingen. Deze wijze van

verslaggeving biedt echter een nodeloos beperkt inzicht. Het grote voordeel van een balans is dat daarop - om die balans sluitend te krijgen - moet worden vermeld het verschil tussen pensioenvermogen en pensioenverplichtingen. En de vermelding van dit verschil maakt het noodzakelijk dat het Bestuur van het pensioenfonds zich uitspreekt over hoe het tegen dit verschil aankijkt - anders gezegd - welk beleid het met betrekking tot dit verschil denkt te voeren. Immers dit verschil zal op de balans in de samenstellende onderdelen gespecificeerd moeten worden en die specificatie, bij voorkeur aangevuld met een nadere toelichting, zal de beleidsvisie van het Bestuur kenbaar maken.

In de gevolgde gedachtengang zal een balans dus de kern van het financiële deel van het jaarverslag moeten vormen. Maar om een balans te kunnen opstellen zal een waarderingsgrondslag geselecteerd dienen te worden. Het keuzecriterium daarvoor is het verschaffen van een zo goed mogelijk inzicht in de financiële positie van het pensioenfonds.

Het zal duidelijk zijn dat het inzicht het best wordt gediend met een waardering van het belegd vermogen tegen opbrengstwaarde, ook wel genoemd marktwaarde. In theorie zouden belanghebbenden het meest gediend zijn met informatie over *toekomstige* opbrengsten. Dat zijn de opbrengstwaarden die behoren bij het meest waarschijnlijke toekomstscenario van het pensioenfonds. Maar toekomstige opbrengstwaarden en het toekomstige verloop van omvang en samenstelling van de beleggingsportefeuille zijn uiteraard veel te onzeker. Dus om aan de eerder genoemde kwaliteitseisen en aan het voorzichtigheidsprincipe te voldoen, zal in de praktijk gewaardeerd moeten worden tegen opbrengstwaarden op het moment van balansopmaking. De meeste pensioenfonds doen dat ook. Het merkwaardige is echter dat deze waardering tegen opbrengstwaarde in veel jaarverslagen niet gewoon bij de naam wordt genoemd, maar wordt aangeduid als waardering tegen *actuele* waarde. En dat is bijzonder verwarrend althans voor die lezers die georiënteerd zijn op de jaarverslaggeving van ondernemingen.

Actuele waarde schrappen?

In de ondernemingsverslaggeving is actuele waarde - als sprake is van continuïteit - synoniem met vervangingswaarde. De suggestie dat het

belegd vermogen van pensioenfonds wordt gewaardeerd tegen vervangingswaarde is voor effecten nogal kryptisch en voor onroerend goed zelfs onjuist. Schrijver dezes kan zich niet onttrekken aan de indruk dat de voorliefde voor de duistere term 'actuele waarde', boven het heldere begrip 'opbrengstwaarde' voortvloeit uit een traumatische angst bij traditionele accountants om bij het hanteren van de opbrengstwaarde ervan te worden beschuldigd, te zondigen tegen het eerder besproken realisatieprincipe (opbrengsten mogen pas worden geboekt als ze gerealiseerd zijn). Maar aangezien dit principe - zoals hiervoor beredeneerd is vastgesteld - bij pensioenfonds niet speelt, hoeft men toepassing van de opbrengstwaarde niet te verdoezelen door deze actuele waarde te noemen. Het lijkt er dan ook op dat het woord actuele waarde maar beter geschrapt kan worden uit de jaarverslagen van pensioenfonds.

Een waardering van het belegd vermogen tegen opbrengstwaarde (marktwaarde) op het moment van balansopmaking, kan er natuurlijk wel toe leiden dat er van het ene op het andere jaar flinke waardefluctuaties in dat belegd vermogen optreden. Het spreekt vanzelf dat moet worden vermeden dat het pensioenfonds zich daardoor het ene jaar rijk rekent en het andere jaar arm; anders gezegd, het ene jaar in feeststemming verkeert en het volgende jaar in zak en as zit. De manier om dat te bereiken is, de jaarlijkse waardeschommelingen niet - via het resultaat - te laten doorwerken in het eigen vermogen, maar deze op te vangen in een bufferfonds, en ze van daaruit vertraagd - en daardoor in hoge mate gladgestreken - door te geven naar het eigen vermogen.

In de Verenigde Staten is zo'n methode krachtens de daar geldende regelgeving - neergelegd in FASB Statement No 87 - verplicht. En het werkt daar prima. Een soortgelijke aanpak zou dan ook in ons land mogelijk moeten zijn. Daar ziet het ook wel naar uit want een enkel fonds gaat in z'n balansopstelling al aardig in die richting.

Hoopgevend is in dit verband ook dat blijkens een artikel in dit tijdschrift van november 1995² AEGON voornemens is met ingang van het jaarverslag over 1995 een nieuw winstbegrip te introduceren. In dit winstbegrip zullen de waardestijgingen in de portefeuille zakelijke waarden vertraagd doorwerken in de resultatenrekening en in het eigen vermogen (buiten de herwaardering);

zij het dat deze waardestijgingen daarbij wel zéééér(!) worden uitgesmeerd.³

Pensioenverplichtingen 2x

De andere belangrijke post op de balans is de voorziening voor pensioenverplichtingen. Voor de waardering van deze post gelden in beginsel dezelfde overwegingen als voor de waardering van het belegd vermogen. Dat houdt dus in dat het het meest informatief zou zijn als inzicht werd gegeven in de daadwerkelijk te verwachten *toekomstige* pensioenverplichtingen. Dat daarentegen meer betrouwbaar is een berekening van de per balansdatum bestaande verplichtingen gebaseerd op het huidige salarisniveau.

Hoewel dus dezelfde overwegingen gelden met betrekking tot de waardering van pensioenverplichtingen als voor belegd vermogen, moet de te trekken conclusie over de te kiezen balanswaardering toch een andere zijn.

Een berekening van de *toekomstige* pensioenverplichtingen gebaseerd op het *toekomstige* salarisniveau is niet zodanig onvoorzichtig en onbetrouwbaar dat daaraan geen informatieve waarde kan worden toegekend. Integendeel zelfs. Het verdient dan ook aanbeveling om *beide* waarden voor de pensioenverplichtingen in de balans op te nemen. Concreet gezegd komt dit erop neer dat het sterk de voorkeur verdient indien in de balans de voorziening voor pensioenverplichtingen zou worden opgenomen berekend *zowel* op basis van de op het moment van balansopmaking vaststaande pensioenverplichtingen in combinatie met het op dat moment geldende salarisniveau *als* op basis van de totale - in heden *en toekomst* - te verwachten pensioenverplichtingen in combinatie met *de toekomstige* salarisniveaus van de pensioengerechtigden. De eerstgenoemde waarde kan men aanduiden als de 'liquidatiewaarde'. Immers deze waarde zou afgefinancierd moeten worden als het pensioenfonds werd opgeheven. Voor de tweede waarde is een toepasselijke benaming: 'continuatiewaarde'. Aan de continuatiewaarde zou in de balans het primaat dienen toe te komen, aangezien de continuïteitsveronderstelling de meest realistische is.

Het voorstel om voor de voorziening voor pensioenverplichtingen twee waarden op te nemen zal in de Nederlandse situatie misschien als ambitieus overkomen. Ook hier kan echter de USA weer als voorbeeld worden genoemd. In dit

land is al sinds 10 jaar een zelfs *driedubbele* berichtgeving over die voorziening verplicht en ook *die* berichtgeving verloopt tot volle tevredenheid. Het hier gedane voorstel kan dan ook niet als irreëel of *te* ambitieus worden afgedaan. Wat in de Verenigde Staten al 10 jaar in praktijk wordt gebracht moet ook in ons land kunnen en - gezien het maatschappelijke belang van een goed inzicht in de financiële positie van pensioenfondsen - moet realisatie ervan zelfs als zeer wenselijk worden beschouwd.

In ons land komt het veel voor dat de huidige waarde van de pensioenverplichtingen wordt berekend op basis van het huidige salarisniveau maar met een rekenrente van 4%. De gedachte daarbij is dan dat de (inflatoire en andere) stijgingen van de salarissen en dus van de daaruitvoortvloeiende verhoging van de pensioenverplichtingen, wel zal kunnen worden opgevangen door de 'overrente' die op de beleggingen zal worden gemaakt boven de rekenrente van 4%. Het gaat er echter steeds meer op lijken dat het een nogal 'stevige' veronderstelling is dat die twee elementen zonder meer tegen elkaar weggestreepd kunnen worden en dat het daarom beter is beide expliciet in de berekening van de pensioenvoorziening op te nemen. Dat wil dus zeggen: uitgaan van toekomstige salaris- en pensioenverplichtingen en van een realistische inschatting van het beleggingsrendement.

De essentie van wat de balans aan informatie zou moeten verschaffen is hiermee geschetst. Alvorens deze schets af te ronden met een voorbeeld, is het gewenst eerst nog iets nader in te gaan op de resultatenrekening of beter gezegd op wat daarvoor in de plaats moet komen. Want eerder reeds werd immers geconcludeerd dat voor een resultatenrekening geen plaats is bij pensioenfondsen.

Geen resultatenrekening

Het is denkbaar de stelling te verdedigen dat er bij pensioenfondsen naast een balans geen behoefte is aan nog een tweede overzicht. De redenering daarvoor zou kunnen zijn dat een pensioenfonds niet streeft naar een financieel resultaat. Het fonds moet zorgen voor voldoende dekking van de verplichtingen. Hoe die dekking erbij staat blijkt uit de voorgestelde balans en dat is dan dus het hele verhaal.

Deze redenering lijkt echter niet houdbaar. De balans is een momentopname; een foto dus. Maar

om die foto goed te kunnen beoordelen is het noodzakelijk te weten welke beweging er zit in de dingen die op de foto staan. Een eenvoudig voorbeeld ter illustratie. Een foto van een auto waar niemand in zit die op een helling staat verdient een heel andere beoordeling als blijkt dat die auto langzaam achteruit beweegt vergeleken met de situatie dat hij stilstaat. Zo is het ook met de foto in de financiële verslaggeving van een pensioenfonds. Om die goed te kunnen beoordelen zullen belanghebbenden ook willen weten of het Fonds zich in het verslagjaar vooruit of achteruit heeft bewogen; meer specifiek: of een betere of juist een slechtere dekking van de verplichtingen werd bereikt.

Kennis van de 'beweging' die in de verslagperiode plaatsvond is van belang met het oog op de verantwoordingsfunctie van het jaarverslag. Maar daarbovenuit gaat in het algemeen nog het belang van die kennis vanwege de voorspellende waarde ervan. Onder inwerking van de wet van de traagheid, kan worden verwacht dat een eenmaal in gang gezette beweging - als daar niets aan wordt gedaan of als de omstandigheden niet veranderen - zich in de toekomst voortzet. Dus als in de verslagperiode een achteruitgang van de dekking wordt geconstateerd, roept dit de vraag op wat er aan is gedaan om te voorkomen dat die achteruitgang zich in de lopende periode voortzet.

Geen 'Bewegungsbilanz'

Nu zou men kunnen stellen dat in de behoefte aan kennis over de 'beweging' waarover het hier gaat, snel kan worden voorzien door eenvoudig naast de eindbalans van de verslagperiode ook de beginbalans te plaatsen. Elke lezer kan dan zelf door vergelijking van die twee balansen de beweging vaststellen. Ook is het mogelijk - en dat is ietsje klantvriendelijker - dat het pensioenfonds een overzicht van de balansmutaties maakt en dat in het jaarverslag opneemt. De Duitsers hebben een mooi woord voor zo'n overzicht namelijk 'Bewegungsbilanz'. Maar te volstaan met publikatie van een gewone balans en een 'Bewegungsbilanz' zou een wel erg naïeve manier zijn om aan de besproken informatiebehoefte te voldoen. Want echt inzicht - en zeker inzicht met voorspellende waarde - wordt pas verkregen als informatie wordt verstrekt over de *achterliggende krachten* die de mutaties in de balansposten hebben veroorzaakt. Gedeeltelijk

zal de informatie over de achterliggende krachten van kwalitatieve aard zijn en dus in de beleidsparagraaf van het jaarverslag een plaats moeten vinden. Daarnaast echter zal in dit verband ook behoefte bestaan aan kwantitatieve informatie over de centrale waardestromen die er in de verslagperiode zijn geweest en die tot de balansveranderingen hebben geleid.

Wel Waardestromen

Nodig is daarom dat het financiële deel van het jaarverslag een apart overzicht bevat dat informatie geeft over die waardestromen. Dit overzicht zal zo moeten worden opgesteld dat het volledig aansluit op de balans.

Wat tot nu toe is besproken kan het best verduidelijkt worden door een prototype te presenteren voor de indeling van de 'balans' en voor de indeling van - wat ik bij gebrek aan beter zou willen noemen - het 'Overzicht van Waardestromen'.

De voorgestelde indelingen zijn bedoeld als suggestie en pretenderen bepaald niet volledig of definitief te zijn. Ze geven echter wel de gevolgde denkrichting goed weer.

Allereerst dan de balans. Deze zou er als volgt uit kunnen zien.

Balans

Activa

Belegd vermogen	f
Werkkapitaal (saldo)	„
Ondernemingsrekening	
- nog te ontvangen premies	f
- uitgestelde pensioenkosten	„

Totaal Activa	f

Passiva

Eigen Vermogen	f
Bufferfonds	„
Voorziening pensioenverplichtingen	
- Op liquidatiebasis	f
- Extra benodigd op	
continuïteitsbasis +	„
Totaal op continuïteitsbasis	f
Totaal Passiva	f

Een paar posten op deze balans behoeven enige toelichting. De 'Ondernemingsrekening'

geeft weer de financiële relatie met de werkgever. Verondersteld is dat in die relatie twee soorten posten kunnen voorkomen namelijk: in beginsel direct opeisbare vorderingen en uitgestelde vorderingen. Bij dit laatste moet bijvoorbeeld worden gedacht aan 'backservice-verplichtingen' die in de toekomstige premies zijn verwerkt. Volledigheidshalve zij nog opgemerkt dat de Ondernemingsrekening natuurlijk ook aan de passiefzijde van de balans kan staan, namelijk als er sprake is van 'vooruitbetaalde premies' en niet van 'nog te betalen premies'.

In het 'Bufferfonds' worden zoals eerder al werd besproken de korte-termijnwaardeveranderingen in het belegd vermogen opgevangen. Ook kunnen daarin worden opgenomen plotselinge vrij omvangrijke mee of tegenvallers bij de pensioenverplichtingen die men over een aantal jaren wil uitsmeren. Zowel voor de 'Ondernemingsrekening' als voor het 'Bufferfonds' geldt dat in de toelichting op de financiële overzichten dient te worden vermeld welke 'spelregels' het Bestuur heeft afgesproken ter begrenzing en afwikkeling van die posten.

Het tweede overzicht dat opgenomen dient te worden is, zoals eerder aangegeven, het 'Overzicht van Waardestromen'. Een mogelijke indeling daarvoor is de volgende:

Overzicht van waardestromen

A Met betrekking tot pensioenvermogen

1 Premies en koopsommen	f
2 Integraal rendement	
Beleggingen	„
Totaal	f
3 af: Pensioenuitkeringen	„
4 af: Apparaatkosten	„
5 Mutatie pensioenvermogen	f

B Met betrekking tot pensioenverplichtingen

1 Additioneel opgebouwde/ toegekende pensioenrechten	f
2 Rente over voorziening pensioenverplichtingen	„
Totaal	f
3 af: Pensioenuitkeringen (=A3)	„
4 Mutatie pensioenverplichtingen	f

C (A5 - B4) Mutatie dekking pensioenvermogen f

D Onderverdeling mutatie dekking p-vermogen

Mutatie eigen vermogen	f
Mutatie bufferfonds	f
Mutatie ondernemingsrekening	f
Mutatie dekking pensioenvermogen	f

(Het bedrag vermeld bij C is uiteraard gelijk aan het totaal onder D)

De verschillende posten vermeld in het 'Overzicht van Waardestromen' spreken naar verwachting voor zichzelf zodat van een nadere toelichting wordt afgezien.

Ter afsluiting van dit artikel volgen nog enkele opmerkingen over de regelgeving met betrekking tot de verslaggeving van pensioenfondsen.

Op dit moment zijn er geen officiële richtlijnen. Elk pensioenfonds kan zelf bepalen hoe het zijn jaarverslag wil inrichten, welke financiële gegevens er in zullen worden opgenomen en - niet te vergeten - hoe het die financiële gegevens wil berekenen. Met dit laatste wordt bedoeld dat ook waarderings- en calculatiemethodes, de te hantieren rekenrente en dergelijke - binnen redelijke grenzen - zelf kunnen worden gekozen. Dit heeft geleid tot een grote verscheidenheid in de verslaggeving van pensioenfondsen en dientengevolge tot een voor buitenstaanders vervelend gebrek aan vergelijkbaarheid van jaarverslagen. Maar - wat nog belangrijker is - het ontbreken van regelgeving leidt bij de buitenstaander ook tot onzekerheid over de kwaliteit van de verslaggeving. Immers het is nu zo dat de buitenstaander die een jaarverslag van een pensioenfonds leest, niet weet of dat pensioenfonds - binnen de verscheidenheid van toelaatbare calculatie- en waarderingsregels - heeft gekozen voor een combinatie van regels die leidt tot een conservatieve, een minder conservatieve, of juist een nogal optimistische presentatie van de financiële positie van het pensioenfonds. Evenmin kan de buitenstaander vaststellen of een pensioenfonds wellicht in de loop van de tijd binnen de verscheidenheid van regels opschuift van meer naar minder conservatief - of omgekeerd - afhankelijk van de onderliggende financiële positie van het pensioenfonds of van de werkgever.

Het is wel wat overtrokken maar toch ook weer niet volledig buiten de orde hier melding te maken van een kleine anekdote die sommige ondernemers op gezette tijden aan hun accountant

of controller plegen te vertellen. Deze anekdote betreft een bedrijfsdirecteur die bij sollicitatiegesprekken aan de kandidaten altijd vroeg hoeveel naar hun mening 'één plus één' is. Als er een commerciële functionaris moest worden aangenomen dan hoorde de directeur graag als antwoord: 'Wel meneer, als het een beetje meezit minstens 2 1/2'. Moest er daarentegen een accountant of controller worden aangesteld dan was de directeur het meest gecharmeerd indien het antwoord luidde: 'U zegt het maar meneer, wat wilt u dat er uit komt'. Zo erg is het natuurlijk niet bij pensioenfondsen; verre van dat. De jaarverslagen die worden gepubliceerd wekken bepaald niet de indruk van 'Backward accounting'.

Maar wél doen ze de behoefte voelen aan een duidelijke regelgeving die tot een behoorlijke uniformiteit leidt.

Het realiseren van een goede voor de gehele branche geldende regelgeving is overigens geen eenvoudige opgave. Onder meer niet omdat die, blijkens hetgeen hiervoor is opgemerkt over het 'eigen' accountingmodel van pensioenfondsen, niet tot stand kan worden gebracht door - net als bij banken en verzekeringsmaatschappijen - een afdeling toe te voegen aan Titel 9 van Boek 2 BW. Op dit moment is op initiatief van het NIVRA en het Actuarieel Genootschap een 'Commissie Jaarverslaggeving pensioenfondsen' aan het werk. Het rapport van deze commissie moet men met spanning tegemoet zien, want het zou het vertrek-

punt kunnen en moeten vormen voor een proces van uniformering en codificering van verslaggevingsregels voor pensioenfondsen.

NOTEN

1 Het onderhavige artikel is de uitwerking van een inleiding die werd gehouden tijdens het Jaarcongres van de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen op 9 november 1995 in Den Haag.

2 Drs. H.H. van Wijk en Drs. J. de Boer, (1995), 'Nieuw winstbegrip in het levenbedrijf', MAB 69e jaargang nummer 11, november, blz. 717-720.

3 Het nieuwe winstbegrip van AEGON is zeker een stap in de goede richting. Men kan zich echter afvragen waarom niet wat meer aansluiting is gezocht bij de 'corridor-methode' die in FASB Statement no 87 wordt gevolgd. Immers het ligt in de lijn der verwachtingen dat FASB 87 richtinggevend zal zijn voor de regelgeving inzake pensioenberichtgeving ook buiten de USA. Verschillende ondernemingen buiten Amerika werken er ook nu al mee (ten onzent bijvoorbeeld de Koninklijke en Philips). Aan FASB 87 is 12 jaar onderzoek voorafgegaan en inmiddels is de richtlijn al weer 10 jaar van kracht. De ervaringen zijn redelijk goed. Wanneer een tendens zou ontstaan dat ondernemingen, op het onderhavige terrein het wiel toch liever zelf willen uitvinden en een eigen systematiek verkiezen, zal dit nogal belastend worden voor lezers van jaarverslagen, die dan immers bij elke onderneming eerst weer moeten gaan uitzoeken hoe het systeem in elkaar zit.